

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ТА ВОРОЖЕ МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНІЙ ЗГУРТОВАНOSTІ

HATE SPEECH AND HOSTILE SPEECH ENVIRONMENT AS THREATS TO SOCIAL COHESION

Стаття присвячена аналізу феномену мови ворожнечі в умовах сучасного інформаційного простору та її негативному впливу на соціальну згуртованість українського суспільства. Попри численні заходи модерації з боку великих цифрових платформ, проблема мови ворожнечі залишається актуальною як у віртуальному, так і в реальному середовищі. Особливу увагу приділено розгляду цієї проблеми в контексті інформаційної війни, де мова ворожнечі використовується як інструмент дестабілізації демократичних цінностей та посилення соціальної поляризації.

У статті наведено огляд ключових понять, серед яких – «мова ворожнечі», «вороже мовне середовище» та «соціальна згуртованість». Зазначається, що мова ворожнечі є багатовимірним соціолінгвістичним явищем, яке включає використання агресивних, дискримінаційних та принизливих висловлювань, що спрямовані на стигматизацію окремих осіб або груп за ознаками раси, етнічного походження, релігії, статі та інших характеристик.

Методологічно стаття базується на вторинному аналізі даних, порівняльному методі, мережевому аналізі та синтезі отриманих результатів. Такий комплексний підхід дозволяє не лише визначити масштаби та специфіку поширення мови ворожнечі, але й окреслити її соціально-психологічні наслідки, зокрема зниження рівня соціальної згуртованості.

У статті розглядається досвід закордонних дослідників, таких як Т. Ван Дейк, чия робота демонструє, як мова використовується для конструювання негативного образу «іншого» і легітимізації соціальної нерівності. Крім того, наведено огляд українських досліджень з такої тематики, що дозволяє зробити висновок, що поширення мови ворожнечі є актуальною загрозою для соціальної згуртованості у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: соціологія мови, мова ворожнечі, вороже мовне середовище, соціальна

згуртованість, соціальні мережі, масові комунікації.

The article analyses the phenomenon of hate speech in the modern information space and its negative impact on the social cohesion of Ukrainian society. Despite numerous moderation measures taken by major digital platforms, the problem of hate speech remains relevant in both virtual and real environments. Particular attention is paid to the consideration of this problem in the context of information warfare, where hate speech is used as a tool to destabilise democratic values and increase social polarisation.

The article provides an overview of key concepts, including 'hate speech', 'hostile speech environment' and 'social cohesion'. It is noted that hate speech is a multidimensional sociolinguistic phenomenon which includes the use of aggressive, discriminatory and derogatory statements aimed at labelling individuals or groups on the basis of race, ethnicity, religion, gender and other characteristics.

Methodologically, the article is based on secondary data analysis, comparative method, network analysis and synthesis of the results. Such a comprehensive approach allows not only to determine the scale and specifics of the spread of hate speech, but also to outline its socio-psychological consequences, in particular, the decline in social cohesion.

The article examines the experience of foreign researchers, such as T. Van Dijk, whose work demonstrates how language is used to construct a negative image of the 'other' and legitimise social inequality. In addition, the article provides an overview of Ukrainian research on this topic, which leads to the conclusion that the spread of hate speech is an urgent threat to social cohesion in modern Ukrainian society.

Key words: sociology of language, hate speech, hostile speech environment, social cohesion, social networks, mass communications.

УДК 304.316.74:81

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.70.10>

Черних Г.А.

к.соц.н., асистент кафедри
галузевої соціології

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Актуальність дослідження. Станом на лютий 2025 року мова ворожнечі нікуди не зникла з інформаційного простору. Таку картину можна побачити не тільки в ЗМІ та в масовій комунікації українського суспільства. Мова ворожнечі все частіше стає інструментом інформаційної війни російської федерації проти демократичних цінностей Європи та світу. Завдяки злочинним діям російських спецслужб соціальні мережі Facebook, X (колишній Twitter), TikTok, Instagram та інші перетворилися на вороже мовне середовище. На нашу думку, поширення мови ворожнечі в цих та інших осередках соціальної комунікації постає загрозою для соціальної згуртованості. Важливо вчасно відреагувати та запобігти подальшому

розвитку ворожого мовного середовища в українському суспільстві.

Так, наприклад, за даними дослідження Каліфорнійського університету, після того, як Twitter був придбаний Ілоном Маском і перейменований на X, у 2022 році рівень поширеності мови ворожнечі в цій соціальній мережі зріс приблизно на 50% [1]. Facebook та Instagram (під егідою Meta) активно впроваджують алгоритмічні та людські механізми модерації для зменшення поширення ворожих висловлювань. TikTok як відеоплатформа, що швидко зростає, демонструє змішану картину, алгоритми часто не встигають виявити всю текстову та вербальну агресію, що поширюється у відеоформаті. За даними дослідження

2024 року соціологічної компанії Gradus Research, в Україні в топі соціальних мереж Facebook – 72%, Instagram – 61%, Tiktok – 34%, X (Twitter) – 12% [2].

Однак варто зазначити, що вороже мовне середовище може формуватися не тільки у соціальних мережах. Воно поширюється за межі віртуального простору й впливає на соціальну взаємодію, комунікацію в повсякденному житті громадян: у громадських місцях, у ресторанах, у кафе, в громадському транспорті, в театрі тощо. Дослідження поширення мови ворожнечі та ворожого мовного середовища як загроз соціальній згуртованості є актуальним та важливим завданням для фахівців з різних галузей наукового пізнання, зокрема: соціологів, психологів, соціальних психологів, соціальних лінгвістів, соціальних антропологів, політологів.

Постановка проблеми. Мова ворожнечі та вороже мовне середовище є серйозними загрозами соціальній згуртованості та стабільності суспільства, особливо в умовах швидкого розвитку масових цифрових комунікацій. Завдяки дослідженням такої проблеми ми можемо визначити, що поширення мови ненависті в Інтернеті значно змінило соціальні відносини. Мова ворожнечі еволюціонує: утворюються нові форми агресії, дискримінації та політичної поляризації, які стають малодослідженими об'єктами соціологічного аналізу. Відзначимо, що з кожним роком усе більше людей долучаються до соціальних мереж, де кожен може бути об'єктом мовної ворожнечі. Це призводить до негативних наслідків посилення соціальних конфліктів та розколу між різними соціальними, етнічними та культурними групами. Найбільш уразливими соціальними групами, які, на жаль, піддаються впливу, подекуди неконтрольованої ненависті та агресії, залишаються діти, підлітки та молодь.

З огляду на глобалізацію популярних комунікаційних платформ Facebook, Instagram, TikTok, X (Twitter) можемо спостерігати інтенсивне зростання обсягів ворожих висловлювань, що несе загрозу суспільній рівновазі концентрацією ненависті, відсутності взаємоповаги та консолідації. Соціальна згуртованість передбачає не лише спільний демографічний чи економічний розвиток, але й здатність громадян спільно конструювати загальні цінності довіри та взаємоповаги. Мова ворожнечі руйнує ці процеси, створюючи умови для поляризації, зниження рівня взаємної довіри, зростання цинізму, формування негативних стереотипів. Проблема, яка постає перед науковцями, полягає в необхідності визначення та дослідження механізмів, які сприяють поширенню мови ворожнечі в інфопросторі, а також способів боротьби з цим явищем, зокрема через стратегії модерації контенту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мова ворожнечі є об'єктом аналізу соціології, філософії, юриспруденції, психології, політології, культурології, філології, соціальної психології, соціолінгвістики, журналістики та інших наук.

Проблема мови ворожнечі та ворожого мовного середовища розглядається в межах міждисциплі-

нарних досліджень: «як проблема українського інформаційного простору» [3], «як соціальний та лінгвістичний феномен» [4], «в текстах українськомовного медіапростору» [5], «як інструмент інформаційної війни» [6], на прикладі «університетського середовища» [7] разом з поняттями «кіберненависть та кібербулінг» [8].

У соціології дослідженню мови ворожнечі, ворожого мовного середовища та аналізу соціальної згуртованості присвячені роботи як представників класичної, так і сучасної соціології: П. Бурдьє, З. Баумана, У. Бека, Т. Ван Дейка, Е. Дюркгайма, Г. Зіммеля, О. Конта, П. Лазерсфельда, К. Левіна, Т. Парсонса, Г. Теджфела, Д. Тернера, Н. Феркло, М. Фуко та інших. Сама поява терміна «мова ворожнечі» (англ. «hate speech») стала надбанням міждисциплінарного дискурсу, який зародився в 1970–1980 рр., коли у США та Європі активно обговорювали проблеми расової ненависті, свободи слова та дискримінації.

Серед українських соціологів також чимало робіт присвячено аналізу мови ворожнечі та ворожого мовного середовища, соціальної згуртованості, які розглядаються в роботах Л. Бевзенко, О. Дейнеко, О. Злобіної, І. Каменської, М. Касянчук, Ю. Сороки, М. Шульги та інших.

Мета статті – дослідити стан та тенденції розвитку проблеми поширення мови ворожнечі та розвитку ворожого мовного середовища як загроз соціальній згуртованості українського суспільства.

Для досягнення поставленої мети було визначено та розв'язано такі **завдання**: визначено основні дефініції понять «мова ворожнечі», «вороже мовне середовище», «соціальна згуртованість»; проаналізовано результати соціологічних досліджень мови ворожнечі в українському суспільстві; встановлено причини та наслідки розвитку мови ворожнечі та ворожого мовного середовища як загроз соціальній згуртованості в українському суспільстві.

Методологія дослідження. Це дослідження було проведено із застосуванням методів вторинного аналізу даних, порівняльного методу, мережевого аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні не існує універсального визначення мови ворожнечі в загальній декларації прав людини, що, на нашу думку, є вагомим недоліком. Декларація має бути доповнена розділом про забезпечення прав захисту кожної людини від мови ворожнечі. Така концепція все ще обговорюється, особливо у зв'язку із переосмисленням понять свободи думки та вираження, недискримінації та рівності. Варто зазначити, що поняття «мови ворожнечі» є соціальним теоретичним конструктом, яке зародилося завдяки міждисциплінарному дискурсу юриспруденції, журналістики та соціології, щодо розвитку дискримінацій на основі расової ненависті та порушень свободи слова.

Щоб забезпечити уніфіковані рамки для Організації Об'єднаних Націй для розв'язання цієї про-

блеми на глобальному рівні, Стратегія та План дій ООН щодо мови ворожнечі визначає мову ворожнечі так: «це будь-яка комунікація, зокрема, у вигляді зображень, відео, пісень тощо, у мові, письмі чи поведінці, що є агресивною або такою, що використовує принизливі чи дискримінаційні висловлювання стосовно особи чи групи просто на основі того, ким вони є. Дискримінація буває за ознакою релігійної чи етнічної належності, національності, раси, кольору шкіри, походження, статі, стану здоров'я, сексуальної орієнтації, ґендерної ідентичності чи за іншими ознаками» [9]. Отже, у загальному розумінні «мова ворожнечі» – це образливі висловлювання, спрямовані на групу чи особу на основі притаманних їм характеристик (таких як раса, релігія чи стать), які можуть загрожувати соціальній згуртованості та миру.

Дослідивши розвиток ідей критичного дискурсивного аналізу в працях Т. Ван Дейка, ми встановили, що роботи нідерландського соціолога присвячені аналізу расизму, ксенофобії, етнічних упереджень, мови ЗМІ та мовних стратегій виключення. Дослідник розглядає мову ворожнечі як складну дискурсивну практику, а не просто окремі слова. Він досліджує, як расистський дискурс, тісно пов'язаний з мовою ворожнечі, конструюється в медіатекстах і як він слугує для посилення соціальної нерівності. Ван Дейк стверджує, що мова ворожнечі вбудована в ширші соціальні та ідеологічні структури, слугуючи для відтворення та легітимізації дисбалансу влади. Згідно з його аналізом, мова ворожнечі працює шляхом конструювання негативних уявлень і стереотипів про певні групи, фактично встановлюючи дихотомію «ми проти них» [10, р. 212–216]. Цей процес не лише маргіналізує цільові групи, але й зміцнює чинні соціальні ієрархії та дискримінаційні ідеології в різних комунікативних контекстах, таких як медіа та політичний дискурс.

Українська дослідниця-соціолог Ю. Сорока зазначає, що «мова ворожнечі трактується як широке поле дискурсів, що поширюють ненависть і завдяки цьому зашкоджують демократії загалом, репутації окремих індивідів, стають загрозою соціальному миру в його найширшому розумінні» [11, с. 31].

Отже, варто зазначити, що поняття «мова ворожнечі» часто асоціюється і згадується в контексті таких соціально-психологічних явищ, як: ненависть, агресія, дискримінація, дискредитація, погроза, образа, стереотипи, упередження, ідентичність – «свої» та «чужі», соціальна дезінтеграція, символічне насилля тощо. Це свідчить про те, що це поняття може використовуватися для обґрунтування та опису абсолютно різних проявів ворожнечі в повсякденній соціальній реальності людей. Усвідомлення того, що ніхто не захищений та може постраждати від злочинних дій на ґрунті ненависті, призводить до негативних наслідків розвитку ворожого мовного середовища, що є загрозою для соціальної згуртованості.

Поняття «вороже мовне середовище» нами не було виявлено в науковому дискурсі української соціології. Здебільшого дослідники розглядають поняття

«мовне середовище» або використовують поняття «мовна ситуація», «вороже середовище», «робоче середовище» тощо. На нашу думку, в академічному дискурсі слід виокремити поняття «вороже мовне середовище» як індикатор розвитку та впливу мови ворожнечі на повсякденну реальність соціуму та соціальну згуртованість. Ми пропонуємо таке визначення поняття «вороже мовне середовище» – це соціокультурний простір, у якому домінує мова, що виражає ворожість, агресію та дискримінаційні установки. Воно характеризується використанням термінів і висловлювань, спрямованих на стигматизацію, ізоляцію чи приниження окремих осіб або груп, що негативно впливає на соціальну згуртованість і взаємну довіру у суспільстві.

Щодо поняття «соціальна згуртованість», то воно має більшу теоретичну базу для аналізу та використовується в багатьох класичних та сучасних соціологічних працях і межує з поняттям «соціальна солідарність». Так, українська дослідниця-соціолог О. Дейнеко зазначає, що «соціальна згуртованість виступає інтегральною характеристикою соціального цілого, ознакою суспільства, яку конструюють різні теоретичні віхи, в тому числі і соціальна солідарність як діяльнісний компонент згуртованості, що визначає тип соціальних зв'язків» [12, с. 86].

Провівши вторинний аналіз досліджень мови ворожнечі, ми встановили, що: по-перше, за даними дослідження Каліфорнійського університету відбулося зростання майже на 50% мови ворожнечі у соціальній мережі X (колишній Twitter), яка набирає популярності серед українських користувачів. Результати дослідження демонструють приріст постів із використанням мови ворожнечі з 2179 на тиждень до 3246 (рис. 1). Такий приріст пов'язаний зі зміною правил регулювання контенту на платформі X. Дослідники спостерігали зростання кількості гомофобних, трансфобних та расистських образ, тобто платформа X поступово перетворилася на вороже мовне середовище, яке є загрозою соціальній згуртованості та сприяє поляризації суспільства [1].

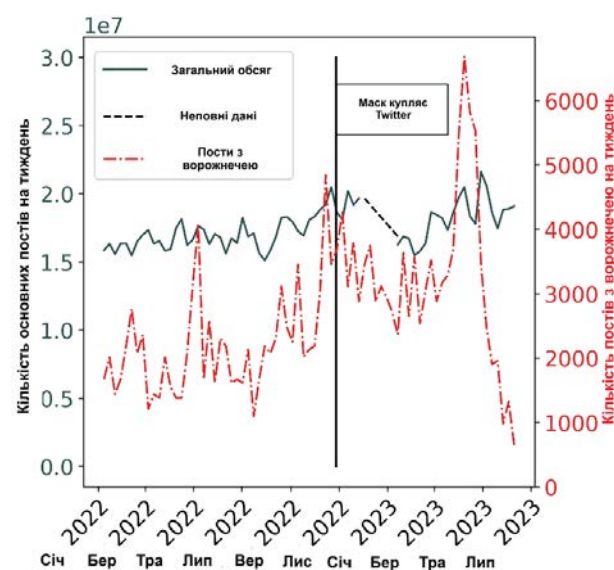

Рис. 1. Пости з мовою ворожнечі в мережі X зі змінами за 2022–2023 рр.

По-друге, варто зазначити, що однією з причин розвитку ворожого мовного середовища у соціальних мережах є велика кількість бот-акаунтів, які створюються для поширення мови ворожнечі та розхитування соціальної згуртованості. Це один з інструментів інформаційної війни, яку веде російська федерація для дестабілізації світового порядку з метою ведення агресивної політики та війни проти мирного населення України та інших країн (зокрема, ЄС), які страждають від наслідків гібридної війни. Так, за даними статистичного порталу Statista, у 2023 році більша частина світового трафіку вебсайтів усе ще генерувалася людьми, але трафік ботів постійно зростає [13]. Шахрайський трафік через зловмисні боти становив 32 відсотки глобального вебтрафіку за останній період, що становить зростання на 1,8 відсотка порівняно з 2022 роком (рис. 2).

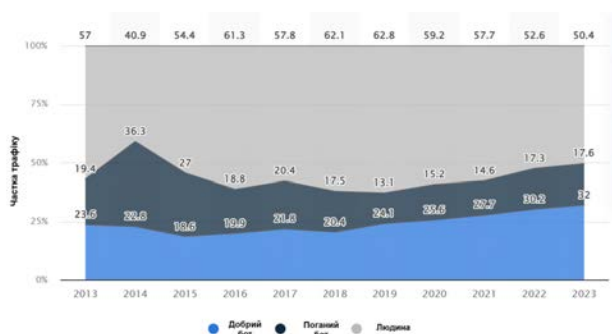

Рис. 2. Розподіл вебтрафіку ботів і людей у світі з 2013 по 2023 рік (Statista)

По-третє, мова ворожнечі може бути інструментом інформаційної війни та розгортання дестабілізації соціальної згуртованості шляхом створення негативних стереотипів та маніпуляції масовою свідомістю. Як зазначила дослідниця Кримської правозахисної групи Ірина Сєдова під час дискусії «Як мова ненависті пов'язана з воєнними злочинами?»: «Вони кажуть, що українці – це нацисти, а нацисти у свідомості росіян – це вороги, яких треба знищувати. Потім ця конструкція розмивається і в головах росіян залишається повідомлення: українців треба знищувати. За таким же принципом працює наратив про бандерівців. Якщо в українському культурному просторі Бандеру сприймають як історичну постать, яка боролася за незалежність України, і більшість суспільства ставиться до нього більш-менш толерантно, то в головах росіян поняття “бандерівець” однозначно має негативні конотації. Українці – бандерівці, бандерівці – це вороги, ворогів треба знищувати» [14].

Висновки. Отже, мова ворожнечі залишається однією з найсучасніших загроз соціальній згуртованості. Попри зусилля з модерування контенту у цифрових мережах, агресивна риторика продовжує поширюватися як онлайн, так і офлайн завдяки ботам та реальним особам, що спричиняє соціальну поляризацію та зниження довіри між громадянами. Важливим компонентом у подоланні такої проблеми є впровадження комплексного підходу, який об'єднує методи соціології, психології, лінгві-

стики, політології та юриспруденції. Використання таких методів, як контент-аналіз, дискурсивний аналіз, мережевий аналіз та експериментальні дослідження, дозволяє отримати глибоке розуміння механізмів поширення ворожої риторики та її впливу на суспільство. Відсутність універсального визначення мови ворожнечі у міжнародних документах та правових актах є серйозним недоліком. Тому нашою рекомендацією є заклик до розробки та впровадження єдиних стандартів для захисту громадян від агресивного мовлення та для забезпечення соціальної згуртованості. Для протидії поширенню мови ворожнечі необхідно поєднувати заходи модерації в онлайн-просторі з розробкою законодавчих ініціатив, а також впровадженням освітніх програм, що сприяють розвитку критичного мислення та толерантності серед громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Hickey D., Fessler D.M.T., Lerman K., Burghardt K. X under Musk's leadership: Substantial hate and no reduction in inauthentic activity. *PLoS ONE*. 2025. 20(2): e0313293. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0313293>.
2. Як змінилося медіаспоживання в Україні у 2024? *Gradus*. 2024. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/changes-media-consumption-ukraine-2024/>.
3. Ісакова Т.О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*. 2016. № 4. С. 90–97.
4. Колесник Г.О. «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. № 4. С. 278–282.
5. Богданова І., Лептуга О. «Мова ворожнечі» в текстах українськомовного медіапростору. *Український світ у наукових парадигмах: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2020. Вип. 7. С. 6–11.
6. Глушко А. Візуальні засоби мови ворожнечі як інструмент інформаційної війни. *Діалог: медіастудії*. 2017. № 23. С. 132–154.
7. Харитоненко О., Савенкова Л., Полтавець Ю., Заїнчківська І. Мова ворожнечі: виклики та відповіді на них (приклад університетського середовища). *Міждисциплінарні дослідження складних систем*. 2022. № 20. С. 49–72.
8. Олейник А. Етичні феномени соціальних мереж: мова ворожнечі, кіберненависть та кібербулінг. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 42. С. 118–124.
9. Що таке мова ворожнечі та як з нею боротися? *Організація Об'єднаних Націй Україна*. 2022. URL: <https://ukraine.un.org/uk/168160>.
10. Van Dijk T. New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach. In: Cottle S. (Ed.). *Ethnic Minorities and the Media*, Open University Press, Philadelphia. 2020. P. 211–226.
11. Сорока Ю. Мова ворожнечі в перспективі соціології культури. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 3. С. 25–46.
12. Дейнеко О. Соціальна згуртованість та соціальна солідарність: у пошуках змістовного розмежування. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2021. 24 (6). С. 81–89.
13. Distribution of bot and human web traffic worldwide from 2013 to 2023. *Statista*. 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/1264226/human-and-bot-web-traffic-share/>.
14. Як мова ненависті пов'язана з воєнними злочинами? *DocuSpace*. 2024. URL: <https://docuspace.org/project/yak-mova-nenavisti-povyazana-z-voeyennimi-zlochynami>.